

HORVÁTH MÓNICA

A Ruina megjelenítése Dugonics András 'Az arany percek' című regényben*

„Hol egy, hol más hírek azonban érkeznek,
Szép diadalmakról néha emlékeznek,
Néha beszélteni ellenkezőt kezdnek,
Kik felől egymás közt sűrűn értekeznek.”¹

Az Erdélyi Fejedelemségnek legválságosabb időszakai közé tartoztak az 1657 és 1662 közötti évek. Ezt nevezte Kemény János a romlás, azaz a *ruina* időszakának.² Az idők során erről a korszakról több történetíró és emlékiratíró is részletesen írt, mint például Szalárdy János és Bethlen Miklós.³

A téma a 18. századra sem veszítette el a népszerűségét, s a történetírókhoz egy új műfajjal, egy történelmi regénnyel csatlakozott Dugonics András piarista szerzetes is, aki *Az arany percek* című művében Barcsai Ákos fejedelemségét mutatta be.

Tanulmányom Dugonics András regényét történelmi szempontok alapján vizsgálja, azaz összehasonlítja a korábban említett, a Barcsai-korszakot is tárgyaló történelmi forrásokkal. Ennek a segítségével és a korszakról beszámoló szakirodalmat alapul véve megállapítható lesz, hogy Dugonics András hogyan gondolkodott és mit tudott a 17. századnak erről az időszakáról. A tanulmány felépítését tekintve rövid életrajzi betekintéssel indul, ezután kerül sor a könyv ajánlójának és forrásának ismertetésére. Majd a történelmi háttér elemzését követően a középpontba *Az arany percek* történelmi hűségének bemutatása áll. Végül pedig a regény szereplőinek értékelése következik.

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatásával készült.

1 Az idézetet vö. Gyöngyösi 1999. 56.

2 „(...) ha az had ruináltatik is, de az haza talán conserváltathatik, ha székiben mehet; ne vesznénk mind fejedelmestül.” In: V. Windisch 1980. 313.

3 Szakály 1980., V. Windisch 1980.

Dugonics Andrásról

Dugonics András egy elmagyarosodott dalmát családból származott. 1740-ben született Szegeden. 1750-től a szegedi piarista gimnázium tanulója volt, majd 1756-ban belépett a piarista rendbe. 1761 és 1762 között filozófiát tanított Szegeden. Itt kezdett el iskoladrámákat írni. Tudásának, érdeklődésének és elveinek kialakításában sokat köszönhetett a szegedi piarista gimnáziumnak és ott tanító tanárainak. Tapolcsányi Gergelytől kapta az indíttatást az irodalom szeretetére, Prileszky Mihály privigyei rektor pedig a történelem iránt keltette fel érdeklődését. 1765-ben szentelték pappá. Tanári pályáját Vácott kezdte meg, majd 1766 és 1769 között Medgyesen tanított poézist és retorikát. 1769–1770-ben ismét Vácott, majd Nyitrán tanított filozófiát. A jezsuita rend felosztatását követően sikerrel vett részt a Nagyszombati Egyetem pályázatán, s elemi mennyiségtant kezdett tanítani. 1777 és 1778 között az egyetemmel együtt átköltözött Nagyszombatból Budára. Ekkor már nemcsak írta a könyveit, hanem nyomtatásukról is gondoskodott, ami arra ösztönözte, hogy dolgozzon további műveinek elkészítésén. Jó kapcsolatot ápolt Katona Istvánnal (1733–1785) és Sajnovics Jánossal (1733–1785), tanítványa volt Ányos Pál (1756–1784) költő is. Utolsó éveiben is lankadatlanul dolgozott, 1818-ban halt meg Szegeden.⁴

Dugonics ajánlója

Dugonics András regényének az előszava – a többi művéhez hasonlóan – fontos információkat tartalmaz, mellyel igyekezett felkelteni az olvasók érdeklődését. Ebben nem egy konkrét személynek vagy egy mecénásnak dedikálja a könyvet, hanem a saját nemzetének.⁵

Dugonics erdélyi, medgyesi tartózkodása alatt kezdett érdeklődni Erdély története iránt, ahogy Szörényi László fogalmazott, „megragadta a fantáziáját”.⁶ A piarista iskola Medgyesen 1741-ben nyitotta meg kapuit, azonban kevés ideig működhetett, tanulóinak száma sem volt jelentős. II. József egy rendelete értelmében szűnt meg itt a piaristák oktatói tevékenysége, s ezután már nem tértek ide vissza a szerzetesek.⁷

4 Dugonics András életére lásd Szinnyei 1893. 1114-1122., Prónai 1903.; újabban lásd Demeter 2000. 511-512., Szörényi 1996. 108-140., Léh-Koltai-Balanyi 1998. 96-97., Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002. 340-341.

5 Dugonics András dedikációs tevékenysége a munkásságát figyelembe véve olyan szerteágazó, hogy külön tanulmány keretében foglalkozom majd vele.

6 Szörényi 1996. 108.

7 Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002. 11.

E regény megírására az *Etelka* című, nagy sikert elért műve ösztönözte,⁸ mely annyira ismert és kedvelt volt Dugonics-korában, hogy még életében háromszor nyomtatták ki (1788, 1791, 1805).⁹ Ezért nem is kételkedett abban, hogy hasonló fogadtatásban részesül majd *Az arany perczek* című műve is.¹⁰ Előzetes feltevése be is igazolódott, hiszen az 1790-es megjelenését követően 1800-ban megérte második kiadását is.¹¹

Azonban van egy jelentős különbség az *Etelka* és az Erdély történetét bemutató regénye között, melyet maga a szerző is megemlített az előszóban: ez a célközönsége, akinek *Az arany perczeket* szánta. Az *Etelkát* ugyanis az előkelőbbek számára alkotta meg, ahogy ő fogalmazott „az Ország' Eleihez”, azaz a tanultabb magyar nemesekhez írta. *Az arany perczekben* a mondanivalóját a „közép-renden-lévő” magyaroknak címezte. Dugonics ez alatt azt a társadalmi réteget értette, melynek nem kellett allegorikus jelentést is adnia, elegendőnek találta, ha „minden szavak tulajdon értelmekben vannak” a műben.¹²

A regény megírásának célja az erkölcsi tanítás, másrésztől egy történelmi korszak megismertetése volt. Barcsai Ákos fejedelem udvarába kívánta elkalauzolni olvasóját, s közben bemutatta a nemes származású Macskási család viszontagságait. Az erkölcsi tanítás a család erényességének szemléltetésében rejlik, ugyanis minden olvasójának tanulnia kell abból, hogy Juliána önfeláldozó tette édesapjáért mennyire nemes cselekedetként jellemezhető.¹³

Dugonics ismét egy igaz magyar történet megírására vállalkozott, azért is, hogy propagálja a magyar nyelvű olvasás fontosságát. Arra buzdított, hogy követve a jót, az olvasó megismerje az igazságot, melyhez csak magyar nyelven juthat hozzá. Ebben az esetben pozitív példaként említette meg a tanítványait, akik erősek, bátrak és kalandvágyók. Emlékeztetett arra is, hogy lesznek majd közöttük olyanok, akik az ország hagyományainak (magyar nyelv, öltözködés és törvények) tovább örökítéséért dolgoznak majd. A szerző csak arra kéri a magyarok Istenét, hogy engedje megérnie azt, hogy láthassa Magyarországot újra virágozni.¹⁴

Ennek a könyvének az elején mottó nem szerepel, egy illusztráció viszont díszíti az első oldalt. A metszet azonban – a szokásoktól eltérően – nem Dugonics Andrást ábrázolta, hanem a történet főszereplőjét, Macskási Juliánát szép magyaros viseletben. Mellette a következő felirat olvasható: „Macskási Juliánának örök emlékezete”.¹⁵ Dugonics egyébként szívesen illesztett be illusztrációkat a könyveibe. Ennek az volt az oka, hogy ilyen módon is fel kívánta kelteni az olvasója figyelmét és érdeklődését. Ez azonban nem kevés anyagi áldozattal járt.¹⁶

8 Dugonics 1790. 7.

9 Bíró 1993. 178., Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002. 341.

10 Dugonics 1790. 7.

11 Szörényi 1996. 120.

12 Dugonics 1790. 0.

13 Uo. 8.

14 Uo. 9–10.

15 Uo. 0.

16 Dugonics 2002. 419.

A szerző *Az arany perezcek* lábjegyzetében többször hivatkozik Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* (1736) című művére.

Apor Péter (1676-1752) írásában Erdély szokásait örökítette meg az utókor számára (titulusokról, a fejedelem öltözködéséről, étkezési szokásairól, örömteli és gyászos eseményekről stb.). Az 1736. esztendőben készült el a mű azzal a céllal, nehogy feledésbe merüljenek Erdélyben a régi és becses hagyományok. Ugyanis 1687 után teljesen új szokásokat (német-nájmódi tradíciókat) vettek át az erdélyiek, s ezáltal mindenhol a gazdagodás vált számukra fontossá. Azonban Apor, aki saját magát igaz hazafinak és székelynek tartotta, nem szimpatizált ezzel az új világgal. A *Metamorphosis Transylvaniae*-ben hangsúlyozta, fontosnak tartja, hogy magyar nyelven, és ne latinul írja meg ezt a könyvet. Magyarul ugyanis sokkal „*tisztábban és értelmesebben*” adhatta át a tudását a korabeli és jövőbeli olvasóinak. Ebben, vagyis a magyar nyelv kérdésében és az új szokásokról való gondolkodásában (melyet kiegészít a németellenesség is) hasonlított a véleménye Dugonics Andráséhoz.¹⁷

Az arany perezcek lábjegyzetében idézett részletek mindegyike a *Metamorphosis Transylvaniae*-ből származnak (mindössze az a különbség, hogy Dugonics a regényében soha, így itt sem idéz oldalszámra pontosan másoktól). Ezeket az Aportól származó idézeteket (táncfajtákról,¹⁸ a magyarok lovaglási szokásairól, a bajuszról és szakállról¹⁹ stb.) a történet cselekményszálába ültette bele. Jó példa erre a darutollas süveg esete: Barcsai Ákos fejedelem távozni készül Macskási Juliusszal, amikor is a fejedelem húga, Vernika felszólítja az álruhába öltözött Juliánát, hogy indulás előtt vegye fel darutollas süvegét. A szerző kommentárként a lábjegyzetben idézve Aport ismerteti, hogy a darutollas süveg viselésében a régi magyarok milyen örömet lelték.²⁰

Dugonics az erdélyi változásokról írt könyvön kívül nem említett sem más szerzőt, sem pedig más művet, melyet ennek a regényének megírásához segítségül hívott volna.

Történelmi háttér: II. Rákóczi György és Barcsai Ákos politikája

II. Rákóczi György (ur. 1648–1660) hatalomátvétele idejében a nemzetközi viszonyok bonyolulttá váltak. Ennek okaként említhető az Európában nyugtalan helyzetet teremtő 1648-as kozák felkelés, mely hozzájárult a lengyel állam hanyatlásához. Ezáltal törhetett előre az orosz cárság, mely a törökök visszavonulását okozta.²¹ Lengyelország hanyatlása egyrészt területvesztésekkel mérhető fel: 1654-ben az orosz–kozák hadjáratban Litvániát és Ukrajnát, 1655-ben svéd megszállás következtében Porosz-

17 Apor 1972. 8-9.

18 Dugonics 1790. 49.

19 Uo. 51-53.

20 Uo. 71.

21 Makkai–Szász 1987. 711.

országot és Lengyelország jelentős részét veszítették el. Így 1657-re a maradék területek felett kívántak osztozkodni. Emellett az ország gazdaságilag teljesen kimerült, a pénzhiány miatt pedig újabb zsoldosokat sem tudott fogadni.²²

Erdélynek eközben lehetősége adódott arra, hogy összefogjon a két román vajdasággal. Így Rákóczi György rendezte kapcsolatait a két vajdával, Basarábbal és Lupuval. Moldvában Lupu vajda elvesztette a hatalmát, s helyére II. Rákóczi György egy ismerőse, István vajda került. Havasalföldön pedig Constantin Serban lett a vajda, az ellene kitört felkelést éppen Rákóczi katonáinak segítségével verték le. Eközben Rákóczi György már 1655-ben követeket küldött Svédországba és Angliába. Valamint hasonló módon, követei révén közvetített IV. Mehmed szultán (ur. 1648–1687) és X. Károly (ur. 1654–1660) svéd király között, ugyanakkor kapcsolatban állt a lengyel királlyal, János Kázmérral (ur. 1648–1668) is.²³ 1657 januárjában azonban Rákóczi fejedelem a svéd király szövetségeseként háborúba indult Lengyelország ellen. Ezt megelőzően a tárgyalásokon tisztázta X. Károly képviselőivel, hogy az általuk közösen meghódított Lengyelország királya lesz, és Varsóig lengyel területeket is kap majd. A háború kimenetele azonban mégsem győzelem lett. Hiába foglalta el Krakkót, Przemyslt,²⁴ s jutott el Varsóig, ha a svédek közben visszavonultak.²⁵ Így nem tehetett mást, 1657. július 22-én békét kért a lengyel hadvezetéstől, megalázó feltételekkel. A béke aláírását követően az erdélyi had hazaindult, nem mérve fel egy esetleges tatár támadás lehetőségét. A teljesen kimerült hadra viszonylag váratlanul törtek rá a tatárok, maga a fejedelem háromszáz lovasával titokban távozott, a fogságban hátrahagyva seregét. A helyzetet tovább rontotta a Török Birodalom részleges megerősödése Köprülü Mehmed nagyvezír alatt.²⁶ Az ő 1656-os kinevezésével szűnt meg az a fejetlenség, mely eddig a portán uralkodott. A nagyvezír nem kívánta Rákóczit a továbbiakban a fejedelmi székben megtűrni.²⁷ Rákóczi György és elődei azonban a hosszú évek alatt hozzászoktak ahhoz, hogy ne vegyék figyelembe a meggyengült porta utasításait.²⁸ Ebben a vert helyzetben Rákóczi fejedelem lemondatása egy járható utat jelentett Erdély számára. Mégis figyelembe kellett venniük, hogy Rákóczi György volt a legnagyobb földbirtokos a területen. Emellett megingathatatlanak mutatkozott, és ragaszkodott a fejedelmi címéhez. Az országgyűlésnek sikerült önként lemondatnia őt, utódja Rhédey Ferenc (ur. 1657–1658) lett.²⁹ Az ekkor már idős és beteges Rhédeyt azzal a feltétellel választották meg, hogy mihelyt Rákóczi György elnyeri a porta bocsánatát, lemond a fejedelemségről.³⁰ Az 1658-as országgyűlésen Rákóczi intézkedett Erdély élére történő visszavételéről. Ekkor zúdult Köprülü Mehmed nagyvezír haragja az országra, felszólítva

22 Gebei 2004. 147.

23 Makkai–Szász 1987. 712–714.

24 Uo. 716–717.

25 Erdélyi 1906. 4.

26 Makkai–Szász 1987. 719–721.

27 Erdélyi 1906. 9.

28 Makkai–Szász 1987. 720–721.

29 Makkai–Szász 1987. 722–724.

30 Makkai 1944. 395.

a rendeket arra, hogy mondassák le a fejedelmet. Ők és Rákóczi is ellenálltak ennek a parancsnak. Rhédey félreállítását követően azonban Rákóczi követeket küldött I. Lipóthoz (ur. 1657–1705), viszont nyílt visszautasítást kapott a segítségkérésre, többek között a lengyel hadjárata miatt. A másik ok az volt, hogy a harmincéves háborút követően I. Lipót kerülte a konfliktust, és a császári cím megszerzésére törekedett.³¹

1658 szeptemberében választotta meg a török Erdély fejedelmévé Barcsai Ákost, a következő feltételekkel: az éves adókat fel kellett emelniük 40 000 aranyra, 500 000 tallér hadisarcot voltak kötelesek fizetni a töröknek, valamint át kellett adniuk Lugost és Karánsebest. Amikor Haller Gábor (1614–1663) jelentést tett Barcsai fejedelemmé választásáról, a rendek nem vették azt tudomásul. 1659-ben Rákóczi viselkedése miatt a helyzet megváltozott, folyamatosak voltak a levélváltások az erdélyi rendek és közte arról, miként tudná megszerezni a hatalmat. Miközben a török levelek egyre fenyegetőbbé váltak az adó be nem fizetése miatt, a Rákóczi és Barcsai közötti viszony elmérgesedett.³² 1660 májusában Szejdi Ahmed megindult Budáról, hatalmas pusztítást hagyva maga után. Gyalun diadalt aratott (annyira hittek ezeken a területeken Rákócziban, hogy még az utolsó pillanatban sem fogadták el Barcsai követeinek közeledését).³³ Rákóczi György a szászfenesi csatában halálos sebet kapott, s 1660. június 7-én halt meg Váradon.³⁴ A megindult Ali pasa fogságba ejtette Barcsait, s az adót követelte tőle (aki csak ezekben az időkben kezdett el intézkedni arról, hogy a török követeléseit teljesítse). Az 1660. augusztusi bonchidai gyűlés alatt a török már Váradot támadta,³⁵ 44 napi védekezést követően Várad városa is feladta a küzdelmet.³⁶ Erdély veszedelme, mely magára vonta a török haragját, jól példázta, hogy az oszmán hatalom és az európai országok ellentéte kritikus szakaszába lépett.³⁷ Hiába várta végig Barcsai az ostromot Várad falai alatt Köprülü Mehmed oldalán, az ígéretek ellenére mégis a janicsárok foglalták el Erdély védőbástyáját. Fejedelmé pedig II. Rákóczi György egykori tanácsosát, Kemény Jánost (ur. 1661–1662) választották.³⁸

31 Makkai–Szász 1987. 722–724.

32 Szilágyi 1887. 3–18.

33 Erdélyi 1906. 80–81.

34 Szilágyi 1887. 43.

35 Makkai–Szász 1987. 725.

36 Szilágyi 1887. 47.

37 R. Várkonyi 1984. 14.

38 Makkai–Szász 1987. 786.

Dugonics Barcsai-képe történelmi kontextusban

Barcsai Ákos fejedelemről a szakirodalom és a saját korában élők is eltérő képet festettek. A Szalárdy-krónika³⁹ tételesen felsorolta mindazokat a vádakokat, melyekkel Barcsai Ákos és II. Rákóczi György egymást illették hosszú éveken át, miután közülük az első török támogatással megszerezte a fejedelemséget.

II. Rákóczi György egyik legjelentősebb sérelme volt Barcsai Ákos árulása. Barcsai I. Rákóczi György (ur. 1630–1648) udvarában nevelkedett fel, és különféle tisztségekben részesülve építhette karrierjét. Az, hogy elnyerhette Rákóczi támogatását, nagy kegynek számított, melyet végül Barcsai mégis a fia iránti hitetlenséggel hálált meg, s nem becsülte mindazt, amit a fejedelemtől kapott. Barcsai I. Rákóczi György körében fontos személyiségnek számított.⁴⁰ A fejedelem figyelt fel rá⁴¹ édesapja, Sándor révén, aki Hunyad vármegye alispáni pozícióját töltötte be.⁴² Barcsai Ákost I. Rákóczi György diplomáciai feladatokra használta fel: megfordulhatott Bécsben (egy 1633-as követségi utasításban hivatkoztak az ő követi tevékenységére) és a török portán is.⁴³ Utóbbi helyen a gyakorlatban tanulhatta meg a portai szolgálat minden részét, audienciákra járhatott, melynek következtében ismert személynek számított. Bemutatták a nagyvezírnek is. Az 1640-es években a fejedelem minden, a Moldvai Vajdaságot érintő kérdésben az ő döntésére támaszkodott. De I. Rákóczi György fiatal kora miatt nem őt választotta meg udvari kapitánynak, hiába volt Barcsai az ő feltétlen híve.⁴⁴

Nem változott a kép róla II. Rákóczi György uralkodásának kezdetén sem. Szalárdy János krónikájában kiemelte, hogy Barcsai „*nem utolsó grátiában vala nála*”, hűségét és szolgálatát pedig igyekezett meghálálni a fejedelem különféle adományokkal is, melyekről a későbbiekben még szó esik.⁴⁵ 1657-ben a viski országgyűlésen (a lengyel hadjáratát megelőzően) Rákóczi György Rhédey Ferencsel és Serédy Istvánnal együtt Barcsai Ákost helytartónak tette meg. Majd nemsokára egyedüli régense lett Erdélynek (Serédy István meghalt, Rhédey Ferenc pedig lemondott).⁴⁶

39 Szalárdy János (1601–1666) történetíró és hivatalnok Bihar vármegyének. Életének korai szakaszáról kevés forrással rendelkezik a történettudomány. Az akkor népszerű váradi kollégiumban tanult. 1636-ban a „*fejedelemnek leveleire gondviselő s belső titkos deákja*” volt, azaz kancelláriai írnok. 1638-ban fejedelmi levéltáros (*conservator*), majd *vicesecretarius*. I. Rákóczi György fejedelemségének végére ő irányította a kancelláriát. Fia, II. Rákóczi György alatt már Bihar vármegyében hivatalnokoskodott, 1657-től ő volt a váradi káptalanok egyike. Apafi Mihály (ur. 1661–1690) őt nevezte ki a kolozsmonostori konvent iratanyagának kezelésére. Vö.: Szakály 1980. 16–66.

40 Szakály 1980. 307–361.

41 Erdélyi 1906. 6–7.

42 Horn 1993. 258.

43 Erdélyi 1906. 6–7.

44 Horn 1993. 258–259.

45 Szakály 1980. 307.

46 Erdélyi 1906. 8.

Dugonics András *Az arany pereczek*ben nem vádolta hitetlenséggel Barcsai Ákost. Sokkal inkább gondolta úgy, hogy Barcsai fejedelem az, aki képes megteremteni a biztosabb életkörülményeket Erdélyben. Sőt 1658 után Rákóczi regnálását lezártak tekintette, és nem ismerte el őt fejedelemnek. Letételét – ahogy Dugonics fogalmazott – az erdélyi nép elégedetlensége okozta. Ezzel együtt tisztában volt azzal a ténnyel is, hogy Rákóczi megpróbálta visszaszerezni magának a hatalmat. Ez a tette pedig nyughatatlanságot okozott az erdélyiek és Barcsai Ákos számára is, aki ennek megakadályozása érdekében mintegy kényszermegoldásként egy levéllel fordult a törökhöz. A levél címzése éppen a budai vezérhez, Szejdi Ahmethez szólt.⁴⁷

A piarista szerző többféle módon is bizonyítja Barcsai Ákosnak az erdélyi fejedelmi címre való rátermettségét. Amíg Rákóczi Györggyel kapcsolatban csak – a későbbiekben még említésre kerülő – kudarcai kerültek bemutatásra, addig Barcsairól sokkal árnyaltabb képet rajzolt fel. Rákóczi Györggyel kapcsolatosan semmilyen kiegészítő információt nem tudhat meg az olvasó (kivéve azoknak a neveit, akik az idősebbik és a fiatalabbik Rákóczi Györgyöt is szolgálták). Ezzel szemben Barcsait egy olyan emberként ábrázolta, aki bár heves természettel rendelkezett, de rossz tulajdonságai eltörpültek szellemi kvalitásai mellett. Szenvedélyes vadász volt, aki szeretett elsőként szert tenni a tróféákra. Éleslátónak és lelkiismeretesnek mutatta be őt, aki az arany perecek ellopásakor kínosnak érezte, hogy éppen az ő udvarában tűntek el az ékszerek. Ebben a kényes ügyben is igyekezett saját maga meghozni a döntést és törvényes úton cselekedni. Ez volt fejedelemségének a pozitív oldala. A regényben a fejedelem maga is sokat tett azért, hogy megmentse a főszereplőnőt, Juliánát a biztos haláltól. Testvére, Gyárfás azonban nyilvánosan tiltakozott, amikor Juliust elítélték: elhagyta Barcsai udvarát. Azzal a váddal illette az ott élőket, hogy hazug világban élnek, ahol mindenki álságosan viselkedik egymással.⁴⁸

Szalárdy siralmas krónikája említést tett arról, hogy Barcsait a temesvári pasa bízta arra, hogy megfossa Rákóczi Györgyöt a fejedelmi címtől. Sok embert állított saját maga és ügye mellé, a „szívekbe konkolyt hintvén, elidegenítette” őket Rákóczitól. Ezt hálátlan dolognak tartotta, főként, hogy a pogányok kezébe ajánlotta fel Barcsai ezzel Erdélyt.⁴⁹

Az tényként kezelendő, melyről a legtöbb történetíró is megemlékezett, hogy Barcsai Ákos birtokai révén mindenképpen kapcsolatban állhatott a törökkel. Kemény János⁵⁰ 1657–1658-as tatár fogságának sanyarú éve alatt írta önéletírását. Eb-

47 Dugonics 1790. 124–128.

48 Uo. 39–260.

49 Szakály 1980. 462.

50 Kemény János (1607–1662) katona, erdélyi fejedelem (ur. 1661–1662). Elsőként Bethlen Gábor fejedelem mellett teljesített személyi szolgálatot, zászlóvivője (1626) és követe is volt. Kapcsolatban állt Pázmány Péterrel. 1644-ben egyik hadvezére volt a felvidéki hadjáratban. II. Rákóczi György alatt is tekintélyes pozíciót töltött be, tanácsos, udvari főkapitány, a fejedelmi tanács tagja, generális. Az 1657-es lengyel hadjáratban a fejedelem fővezére. Ezután került tatár fogságba, ahol elkészítette *Önéletírását*. Majd visszatérve Erdélybe, ő közvetített Rákóczi és Barcsai között (1659). 1662-ben halt meg a törökök ellen harcba. Vö.: V. Windisch 1980. 389–393.

ben Barcsairól is említést tett, egyrésztől családi kapcsolatai, másrészt diplomáciai tevékenysége révén.⁵¹

Felsorolta titulusait is: tanácsúr, praesides, locumtenens, valamint két déli vármegye, Hunyad és Szörény főispánja, lugosi és karánsebesi bán.⁵²

Lugos és Karánsebes megjelenése Dugonics regényében azonban nem Barcsai, hanem az egyik főszereplő, Macskási Bálint tekintetében került elő. Egy panaszos levelében a fejedelemhez fordulva kér igazságszolgáltatást édesapja, Mihály ügyében. Ekkor említette meg, hogy az ő családjuk birtokolta korábban ezeket a területeket, azonban a pogány törökök pusztításai miatt azok már szegényekké váltak és elnéptelenedtek.⁵³

Az a kérdés, hogy a temesi pasának volt-e szerepe Barcsai fejedelmi címének megszerzésében, Dugonicsnál nem ilyen módon kerül említésre. Egy szövevényes cselekményszállal mutatta be azt, hogyan történt meg Barcsai kinevezése. II. Rákóczi György letételét követően az erdélyiek egyik „*felekezete*” nem Barcsai Ákost, hanem annak testvérét, Ábrahámot (a későbbiekben Gyárfás néven említi) kívánta a fejedelemség élére állítani. Ám Ábrahám élete tragikus fordulatot tett: elvette feleségül Bánfi Ráchelt, de gyorsan meg is özvegyült. Ezután döntött úgy, hogy elhagyja a világi életet és remeteként kíván élni egy Kolozsvár melletti erdőben. Dugonics történelmi háttérként kiemelte, hogy ezután került a hatalomra Rhédei (Rédei) Ferenc, aki mindössze három hónapig ült a fejedelmi székben. Rhédeit követően – és a történetet alapul véve – ismét Barcsai Ábrahámot kérték meg rá, hogy vállalja el Erdély vezetését. De ő mégsem tett eleget ennek a kérésnek, s átengedte a pozíciót testvérének, Ákosnak. Azonban azt a piarista szerző sem tagadta, hogy Barcsai a törökhöz való jó viszonya – ahogy ő fogalmazott: „*barátsága*” – révén kerülhet Erdély élére.⁵⁴ Emellett fontos megemlíteni, hogy a Szalárdi-krónikában Barcsai erre a vádra azzal védekezett, hogy mindent a házája szolgálatának érdekében cselekedett.⁵⁵

Szilágyi Sándor úgy vélte, hogy Barcsai fejedelmé tétele pozitívan és negatívan is megítélhető: az előnye mindenképpen az volt, hogy Erdély az utolsóig tartotta magát a törökkel szemben. A hátránya viszont, hogy fejedelmé tétele egyfajta lesüllyedést jelentett a havasalföldi és moldvai szintekre.⁵⁶ Várad elestét követően Barcsai a megmaradt népszerűségét és támogatását is elvesztette. Ezt a várat tartották Erdély utolsó jelentőséggel bíró védőbástyájának. Ennek eleste és a sok sarc, melyet az erdélyieknek kellett fizetniük, egyenesen a fejedelemség bukásához vezetett. Szilágyi Sándor

51 Kemény kiemelte azt is, hogy Barcsai Ákos előnyösen házasodott, és így került kapcsolatba Kemény családjával. Kemény János testvérének, Kemény Erzsébetnek leányát, Szalánczi Erzsébetet vette feleségül. Megjegyzésében még az is szerepelt, hogy magtalannak tartották Barcsait.

Beszámolt diplomáciai tevékenységéről is: követként megfordult Lupu vajdánál, valamint szerepet vállalt Rákóczi fejedelem 1644-es őszi hadműveleténél, ahol Kemény János táborában volt Haller Gábor és Bethlen Mihály főemberek mellett. Vö.: V. Windisch 1980. 17–261.

52 V. Windisch 1980. 175.

53 Dugonics 1790. 138.

54 Dugonics 1790. 32–39.

55 Szakály 1980. 462.

56 Szilágyi 1887. 50–51.

kifejtette, hogy nem Barcsai okolható Várad elestéért, sőt kiemelte, hogy ő mindent megtett a vár megtartásáért. A negatív kép Barcsairól a török adó és ennek feltétlen behajtása miatt alakulhat ki.⁵⁷

A Szalárdy-krónika hosszasan tárgyalja a lengyel hadjárat kudarcát is. Barcsai nem a hadjárat elindítását tartotta elítélendőnek, hanem hogy Rákóczi György nem vette figyelembe a körülményeket és nem igazodott a kialakult hadálláshoz. A lengyel korona megszerzésére tett kísérletét – akárki is támogassa azt – csak egy zavaros elme ítéletének tartotta.⁵⁸

Fontos kiemelni, hogy Dugonics András ebben a regényében nem ítélkezik Rákóczi felett. Bár véleménye Rákócziról – ahogy a korábbiakban már említettem – nem feltétlenül pozitív, mégis finomabban ítéli meg őt, mint más regényeiben a számára ellenszenves személyeket,⁵⁹ eseményeket és információkat.⁶⁰ A piarista szerző tehát egyszerű tényként közölte, hogy II. Rákóczi György Lengyelországba hadjáratot vezetett és vereséget szenvedett. Ez vezetett ahhoz, hogy elveszítette fejedelmi címét.⁶¹

Rákóczi Györggyel kapcsolatosan Dugonics a lábjegyzetben még kettő levelet közölt, melyeket állítása szerint Esterházy Miklós nádor (1582–1645) írt a fiatal fejedelemnek. Az egyik irat a regény szerint 1643. december 6-án,⁶² a másik pedig 1644. január 27-én keletkezett Kismartonban.⁶³ A szerző kihangsúlyozta, hogy a leveleket pontosan idézte és azok II. Rákóczi Györgynek szólnak.⁶⁴ Itt azonban egy kronológiai tévesztést követett el, mivel Esterházy *palatinusként* nem írhatta a levelet a fiatalabbik Rákóczi fejedelemnek, ugyanis ő ekkor még nem viselte ezt a titult, szemben édesapjával. Mivel a Dugonics által átírt levelek pontossága kérdéses és az eredeti témától távol állt, ezért egy külön tanulmány keretében kívánok ennek elemzésével foglalkozni.

Amennyiben a Szalárdi-krónika és Dugonics regénye közötti hasonlóságot kívánjuk bemutatni, akkor elmondható, hogy mindketten elképzelhetetlennek tartották azt, hogy Rákóczi György újra tényleges és biztos hatalomra tegyen szert. Az *arany pereczekben* Rákóczi új gondolatait még „*zsengejében*”⁶⁵ el kell fojtania a töröknek és Barcsainak. Ez meg is történt. A Szalárdi-krónika egyszerűbben fogalmazta meg Rá-

57 Szilágyi 2013. 103–104.

58 Szakály 1980. 463–464.

59 Máriaradnáról írt művében például elítélően nyilatkozik meg II. Rákóczi Ferencről, aki fellázadt a katolikus uralkodó, I. József (ur. 1705–1711) ellen. Véleménye szerint Rákóczi csak kárt okozott hazánkban, zűrzavart hagyott maga után és nem fejlődést, ráadásul ellenszenvre talált vallásában is. Vö. Dugonics 1810.

60 Erre említhető példaként a különféle népek írásaiban megjelenő etimológiája is: pl. az oroszok, akiknek a nevéből származik a rusnya, illetve az oroszva, azaz 'lopva jár' szavunk. Mivel, ahogy ő fogalmazott, tolvajok hírében állottak. Vö. Dugonics 1820. 84., Dugonics 2002. 18.

61 Dugonics 1790. 110.

62 MNL OL E190. 3057.

63 Esterházy Miklós Rákóczi Györgyhez Kismarton, 1644. 01. 31. MNL OL E190. 3395.

64 Dugonics 1790. 125–133.

65 Az idézett szót vö. Dugonics 1790. 128.

kóczi visszatérésének esélyét, Barcsai szerint ugyanis minden esélyét eljátszotta, ahogy ő fogalmazott, a „*frigyet elmúlatta*”.⁶⁶

Barcsai fejedelemségéről Bethlen Miklós⁶⁷ is megemlékezett Önéletírásában. Ezt a korszakot gyermekként élte meg. Bethlen, az „*optimus et clarissimus discipulus*” igencsak nehezményezte, hogy éppen akkor érkeztek meg a kozákok és tatárok hazájába, amikor a leglelkesebben kívánt tanulni társaival, Apáczai Csere János szárnyai alatt. Bethlen úgy gondolta, hogy miután Barcsai Ákost fejedelemmé választották, szertelen változás és romlás ment végbe az országban. A nehéz körülmények miatt tanulmányaikban igencsak lemaradtak, úgy érezte, ez a két éve az oktatás tekintetében teljesen haszontalanul telt. Nevelője, Apáczai Csere János a helyzetet figyelembe véve családjával együtt végül távozott Erdélyből. Rákóczi Györgyhez kötötte mindenük elvesztését, ő maga és családja (édesanyja) fogságba esését is. Sem Rákóczi, sem Barcsai oldalát nem támogatta. Barcsairól és embereiről elítélő véleménnyel bírt parázna életvitelük miatt.⁶⁸

A szereplők értékelése

Az *arany perczek* a Macskási család történetén keresztül mutatja be a korszak történelmét. A Macskásiak jelentős hírnévvel és történelemmel rendelkeztek Erdélyben. A család tagjai a regény főszereplői, erényességükkel és kitartásukkal elnyerik Barcsai Ákos fejedelem támogatását. Dugonics András éppen azért ezt a családot választotta, mert úgy gondolta, hogy ez a nemes ház az előbb említett értékei miatt megérdemli azt, hogy megemlékezzenek róluk.⁶⁹

A Macskási család története a középkorra nyúlik vissza (I. Lajos korából maradt elsőként említés róluk). A család bölcsője a temesi bánóság, ezen belül a karánsebesi kerület volt.⁷⁰ A 15. század elején az aradi káptalan bejárta a karánsebesi kerületben fekvő Rugirócz, Toplocza, illetve Tinkova határait, mely a kezükben volt. Majd a család a későbbiekben Hunyadba származott. 1488-ban Macskási János a szörényi bánóságban és a sebesi kerületben kapott területeket királyi adományként. Ezt követően a különböző birtokaik után különféle előnevekkel bírtak pl. bakaji, rápolti vagy abafáji stb. 1609-ben

66 Az idézetet vö. Szakály 1980. 475.

67 Bethlen Miklós (1642–1716) pályafutását a kancellárián kezdte (1658). Kemény János fejedelemsége alatt több éves külföldi tanulmányútra indult, melynek keretében bejárta Európát. Tanult Heidelbergben, Utrechtben és Leydenben is. Különböző megbízásokat teljesített (francia megbízásra Apafi Mihálynál és Zrínyi Miklósnál is járt). Udvarhelyszék főkapitánya volt (1667), fejedelmi számvevői feladatokkal bízták meg (1679). 1690-ben Bécsben tárgyalt Erdély helyzetéről. 1696-ban szerzett grófi címet. Önéletírását fogsága alatt készítette el. In: V. Windisch 1980. 1231–1235.

68 V. Windisch 1980. 552–565.

69 Dugonics 1790. 8.

70 Nagy 1860. 216.

ismét királyi adományt kaptak Nagyzsádányban és Vámos-Orosziban.⁷¹ A 16. századra a családnak már két ága volt: a tinkovaiak és a szentmártoniak. A szentmártoni ág esetében a szakirodalom említést tett arról, hogy az ottani Macskásiak nevüket egy patakról kapták.⁷² A tinkovai ág 1671-ben Macskási Miklóstól eredt, akinek egyik unokája, Péter már hunyadi főispán volt. A másik unokája, Farkas ezredesként tevékenykedett. A család főként – mint a regényben Macskási Bálint – katonai pályán működött és jutott előre a ranglétrán.⁷³

Barcsai Ákos fejedelemsége idején a családnak még mindkét ága létezett (a szentmártoniak 1720-ban kihaltak).⁷⁴ Bethlen Miklóstól ismert az az információ, hogy a szentmártoni ág tagjai közé tartozó Macskási Györgyöt Bánffy György gubernátor megverette. Kemény János önéletírásában pedig Macskási I. Ferencre tett megjegyzést, akinek a felesége Kemény Anna volt. Fiuk, I. György 1660-ban Várad kapuit is védte.⁷⁵

A regényben a család feje Macskási Mihály volt, aki a szerémi herceg tiszttartójának tisztségét viselte. Mind a hercegnél, mind pedig Barcsai Ákosnál nagy tisztelettel bírt, de sorsa szerencsétlenül alakult, hiszen koholt vádak alapján börtönbe zárták.⁷⁶

Két gyermeke, Juliána és Bálint, a regény pozitív, példás alakjai. Dugonics András regényeiben általában feltűnik egy-egy olyan női alak, aki erkölcsi szempontból kiemelkedik a szereplők közül pl. az *Etelkában* maga Etelka, aki nehéz úton bár, de az utolsó pillanatig kitart céljai mellett. Az *arany percekben* éppen Juliána ez a személy. Juliána búslakodik amiatt, hogy az édesapját megkínózták és börtönbe zárták, teljes mértékben alaptalanul. Áruhába öltözve bejut a fejedelem udvarába, ahol elnyeri mindenkinek a szimpátiáját. A történetben Juliána úgy alakítja a szálakat, hogy átvehesse apja büntetésének terhét, hogy az kiszabadulhasson a börtönből. Ezért ítélik a lányt halálra, melynek végrehajtására majdnem sor is kerül.

Testvére, Bálint, mindvégig kiállt Juliána mellett. Már gyermekkorában kiemelkedett nagy szorgalmával, tudásával. Tanárai azt jövendölték vele kapcsolatban, hogy nagy jövő áll előtte. II. Rákóczi György fejedelemsége alatt katonaként szolgált, folyamatosan lépdelt előre a ranglétrán. Barcsai Ákos fejedelem alatt is ugyanezt a pozíciót töltötte be.⁷⁷ Bálint tehát mind II. Rákóczi György, mind Barcsai fejedelem akaratát kiszolgált. A Rákóczi család *Az arany percekben* a legtöbb alkalommal éppen olyan kontextusban kerül elő, hogy a Macskásiak hűségese szolgálata nyilvánvalóvá váljon az olvasók előtt.

A Macskási testvérek édesanyjának, Zólyomi Sárának például a családjáról a szerző megemlítette, hogy I. Rákóczi Györgyöt szolgálták nagy és odaadó hűséggel.⁷⁸

71 Kempelen 1905. 414.

72 Nagy 1860. 218.

73 Kempelen 1905. 414.

74 Nagy 1860. 220.

75 Uo. 221.

76 Dugonics 1790. 9.

77 Uo. 131–132.

78 Uo. 274.

A fiatalabbik Rákóczi mellett teljesített szolgálatot Lónyai István főstrázsamester. Elkíserte őt lengyelországi hadjáratára is, a hosszúnak ígérkező út alatt a féltve őrzött lányára, Apalinra éppen Barcsai Ákos vigyázott.⁷⁹

Macskási Bálint intézte és bonyolította le egyébként a fejedelmi udvar levelezését is. Egy ilyen levélváltás alkalmával adódott lehetősége arra, hogy a fejedelem elé állhasson és kiálljon a húga, valamint édesapja érdekeiért. A fejedelem sajnálatát fejezte ki Bálint előtt azért, mert testvére házassága a szerémi herceggel, Kálmánnal megghiúsult. Ez a visszautasítás volt ugyanis a valódi oka a család sanyarú sorsának.⁸⁰

Ezeket a szavakat Macskási rágalmazásnak érezte Barcsai részéről, s ezért figyelmeztette hatalmának ingatagságára és a török terjeszkedésre is.⁸¹

Barcsai fejedelem azonban nem fogadja meg a szavait, nem az igazi magyar kapitánynak, hanem a regény gonosztevőjének, Schelmajernek hisz, akinek a neve beszélő név, ott van benne a „*schelm*”, azaz a 'kópé' szó. Dugonicsnak nem volt jó véleménye az osztrákokról, de jól ismerte a német nyelvet, hiszen mielőtt a szegedi piarista iskolába került volna, édesapja közbenjárására német nyelvű iskolába járt.⁸² Magyar nyelvűítő tevékenysége során szóalkotásánál gyakran németesség figyelhető meg.⁸³

Schelmajer mellett a regény másik negatív alakja, Náthán, a zsidó értékbecsű. Ő lesz az ugyanis, akinek a szava alapján Juliána börtönbe kényszerül.⁸⁴ A cselekményszál szerint Erdélyben lopás történt: ismeretlen tettes eltulajdonította a Kálmán herceg arcképével díszített pereceket. Aki visszaadja az arany pereceket és feladja a tettest, pénzjutalomban részesül. A tolvajnak nem kívánnak kegyelmezni, kötél általi halálra ítélik. Schelmajer, kihasználva a helyzetet, meggyanúsította a lányt,⁸⁵ természetesen saját féltékenysége miatt. Náthán pedig – kapzsi lévén – túlbecsüli a hamis ékszerek árát, hogy saját hasznát növelje. Végül Schelmajer jó útra tér, megmenti Juliána életét, Náthán pedig börtönbe kerül.⁸⁶

A Nagy Iván által közölt származási táblázatokat figyelembe véve az állapítható meg, hogy a Dugonics regénynek a Macskási családból származó szereplői mind fiktívek. Fiktív a befejezés is: kiderül ugyanis, hogy – Dugonicshoz illően – Macskási Juliána valójában örökbe fogadott gyermeke Macskási Mihálynak és Zólyomi Sárának. Előkelő származására az arany percek eltűnése nyomán kitört keresgélés derített fényt. Kiderül, hogy Juliána előkelő származású, Kálmán szerémi hercegnek az édes testvére, aki édesapjának kegyetlensége miatt kerülhetett el eredeti családjától.⁸⁷

79 Uo. 110.

80 Uo. 134–138.

81 Dugonics 1790. 134–138.

82 Prónai 1903. 16–17.

83 Szörényi 1996. 117.

84 Dugonics 1790. 180.

85 Uo. 8–17.

86 Uo. 410–423.

87 Uo. 435–440.

Összegzés

A tanulmány Dugonics András *Az arany perczek* című művének történelemszemléletét vetette vizsgálat alá. A regény Barcsai Ákos fejedelem udvarát mutatja be, melyben a szerző pozitív tulajdonságokkal bíró és erényes, önálló döntéseket hozó fejedelmet állít olvasói elé. De nem tagadja, hogy a fejedelmi cím megszerzésének a kulcsa Barcsai számára a török barátsága és segítsége volt.

A regény nem mentes Dugonics saját történelmi ítéleteitől sem, hiszen Rákóczi Györgyöt nem tartja regnáló fejedelemnek és elítélően nyilatkozik lengyelországi hadjáratáról is.

Színesen, érdekesen mutatja be Erdély romlásának időszakát a szövevényes és árnyas udvari életen keresztül. A történelmi szereplőket megtartja, de a Macskási család valós tagjai mellett fiktív szereplőket is felvonultat a regényben, és a történelmi keretek közé beilleszti a regényekben gyakran szokásos kitett vagy elveszett gyermek motívumát is. Az ő leleménye az ártatlan Macskási Juliánának a bebörtönzése és halálra ítéltése is. Az ő életét és önfeláldozó magatartását állítja követendő példaként az olvasók elé. Ezt érezte (a szintén piarista) Endrődy János is, aki *Arany perczek avagy Macskási Juliánna Szerémben* címmel dramatizálta Dugonics regényét, már a címben is kiemelve a főszereplő alakját.

Felhasznált források és hivatkozott szakirodalom

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL). E190. Archivum familiae Rákóczi.
nr. 3057. Esterházy Miklós Rákóczi Györgyhöz Kismarton, 1643. 12. 06.
nr. 3395. Esterházy Miklós Rákóczi Györgyhöz Kismarton, 1644. 01. 31.
- Apor Péter 1972: *Metamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek változása (1736)*. Magyar Helikon. Budapest.
- Bíró Ferenc 1993: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Demeter Júlia 1989: *Dugonics András „A fazék” című iskoladrámája*. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1988-1. Szeged. 429–435.
- Demeter Júlia 2000: 'Dugonics András' szócikk. In: Új Magyar Irodalmi Lexikon. 1. kötet. Szerk.: Péter László. Akadémiai Kiadó. Budapest. 511–512.
- Dugonics András 1790: *Az arany perczek*. Szomorú történet öt szakaszban. Posonyban és Pesten. Fűskúti Landerer Mihály költségével és betűivel.
- Dugonics András 1810: *Radnai történetek*. Nyomtatott Grün Orbán' betűivel, és költségével. Szeged.

- Dugonics András 1820: *Példa Beszédék és Jeles Mondások. I–II. rész.* Nyomtattatott Grün Orbán' Betűivel's Költségével. Szeged. 84.
- Dugonics András 2002: *Etelka.* Kossuth Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Erdélyi Alajos 1906: *Barcsay Ákos fejedelemsége (Bölcsészdoktori értekezés).* Az Ahenaum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Nyomása. Budapest.
- Gebei Sándor 2004: *II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657).* Heraldika Kiadó, Budapest.
- Gyöngyösi István 1999: *Porábúl megéledett Főnix.* Balassi Kiadó. Budapest.
- Horn Ildikó 1993: *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657.* In: Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. Készült az OMIKK nyomdaüzemében.* Budapest. 240–270.
- Kempelen Béla 1905: *Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész: nemesi családok.* Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Budapest. 437–438.
- Léh István – Koltai András – Balanyi György 1998: *Catalogus Religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum: 1666-1997.* Magyar Piarista Tartományfőnökség. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. Budapest. 96–97.
- Makkai László 1944: *Erdély története.* Renaissance Könyvkiadóvállalat. Budapest.
- Makkai László – Szász Zoltán 1987: *Erdély története. Második kötet. 1606-tól 1830-ig.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 715–786.
- Nagy Iván 1860: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* Kiadja Ráth Mór. Budapest. 216–221.
- Prónai Antal 1903: *Dugonics András életrajza.* Dugonics Társaság.
- Régi magyar drámai emlékek 5/1. 2002: Demeter Júlia – Kilián István – Kiss Katalin – Pintér Márta Zsuzsanna: *Piarista iskoladrámák. XVIII. század.* Akadémiai Kiadó. Argumentum Kiadó. Budapest. 409–860.
- R. Várkonyi Ágnes 1984: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660–1711.* Magvető Könyvkiadó. Budapest. 11–36.
- Szakály Ferenc 1980: *Szalárdy János siralmas magyar krónikája.* Magyar Helikon, Budapest.
- Szilágyi Sándor 1887: *Monumenta comitialia regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. 12. kötet (1658-1661).* Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala (Az Akadémia épületében).
- Szilágyi Sándor 2013: *Hanyatló Erdély. Történelmi tanulmányok és arcképek a 17–18. századból.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 102-171.
- Szinnyei József 1893: *Magyar írók élete és munkái. II. kötet. Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari Könyvnyomda, Budapest, 1114–1122.*
- Szörényi László 1996: *Memoria Hungarorum.* Balassi Kiadó, Budapest, 108–144.
- V. Windisch Éva 1980: *Kemény János és Bethlen Miklós művei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.